

DIVNA ZEČEVIĆ
(Zagreb)

**NARODNA
UMJETNOST**

1986

KNJIGA 23

UDK 886.2-8:398.5 [059]:394.25

Izvorni znanstveni rad

**POUKOM PROTIV
POKLADA U PUČKIM
KNJIŽEVNIM
TEKSTOVIMA
HRVATSKIH
KALENDARA**

Pučka književnost. Poučna književnost. Stihovi. Proza. Poklade. Eksces. Moral. Nemoral. Idealizacija prošlih običaja. Položaj žene. Osuđivanje mode, plesa, žene, roditelja. Pokladni pučki književni oblici: šaljive novine, testamenti, osmrtnice, oglasi, izrugivanja.

I

U pučkom štivu hrvatskih kalendara prve polovice 19. stoljeća, postojanje i održavanje poklada registrira se kao alarmantno stanje, eksces koji ugrožava sve za što se poučno štivo trajno i uporno zalaže, ugrožava podjednako i gospodarstvo i sferu kreposti. U drugoj polovici, točnije potkraj 19. stoljeća, javit će se u kalendarima tekstovi koji teže istraživački "neutralnom" registriranju običaja u svom užem kraju, kakav je na primjer tekst u senjskom kalendaru: "Uskok".¹

¹ "Uskok. Kalendar za prostu godinu 1885. sa zabavom i poukom i šematizmom javnih oblasti u Hrvatskoj. Uredio Milan Gruber. God.I. U Senju. Nakladom i brzotiskom Marijana Župana. 1884." Članak: "Nješto o običajih starih Senjana" str.67-75.

Od osuđivanja pokladne neumjerenosti, pisanje o pokladnim običajima razvija se preko prividno neutralnih opisa u smjeru registriranja i "čuvanja" narodnog uresa i uresa užeg zavičaja. Ne piše se više protiv balova, kinderbalova, maskiranja, ludosti, budalaština, rasipnosti, žderanja, pijančevanja, povraćanja, raspojasanosti, nego se piše o zajedničkom veselju što ne ostavlja nikoga ravnodušnim pa potiče na kreiranje maski koje su izraz bogatstva mašte kojoj korijeni sežu u tamna poganska vremena.

I dok su u prvoj polovici 19. stoljeća poklade akutni eksces koji zahtijeva i preventivno i hitno saniranje poukom, krajem stoljeća u kalendarima se počinje pisati o pokladama iz distance "sjećanja" na prošlost;² sjećanje pak treba zapisati da ne izbljedi, da se sačuva kao znak raspoznavanja i boljeg poznavanja naroda. Negdašnji problem, poklade koje su vukle porodicu i društvo u propast, pretvaraju se od naizgled šašavog "trećeg sina" iz bajke, u spretnog, najmlađeg trećeg sina koji u smiješnoj odori na kljusetu osvaja princezu i pobjeđuje svoju urednu i nemaštovitu braću. Poklade su postupno osvajale svoju budućnost.

Proces tog osvajanja krenuo je sredinom 19. stoljeća. Preporodna nastojanja, borba za jezik i političku samostalnost, prihvaćaju pokladne običaje kao priliku u kojoj će moći otvoreno manifestirati težnju za čistim narodnim duhom, priliku u kojoj se može jasno iskazati opredjeljenje narodnoj, nacionalnoj pripadnosti. 1841. godine Stanko Vraz piše u pismu Muršecu:

"Mi imademo sada ovdě toliko posla osobito s pokladami, od kojih zabave sasvim već narodnjim duhom dišu, da nimamo skoro vrěmena odahnuti i razabrati se za ozbiljnije poslove; nu ovo je potrebno za razprostranjenje naše narodnosti. Sutra je naš tako nazvani mladički bal, gde se neće viditi jedne tiskane rěči, od poziva do posljednjeg vrpca i reda plesanja svekoliko je ilirski. I gospoje i devojke doć će sve u narodnoj opravi [crveno, bělo i mrklo-modro]. Naša narodnost se već razprostranjiva kao povodanj."³

Nakon apsolutističkog razdoblja, Dragojla Jarnević [1812-1875] u svom: "Dnevniku" registrira pokladnu zabavu i pojavu političke krabulje što predstavlja u stvari, naivni znak popuštanja i otopljanja političkog leda, znak kojim se autorica ne obmanjuje:

"Krabuljna zabava bijaše izvanredna; od najboljih kućah udioničtvovahu muževi,

² S distancom sjećanja, javlja se idealizacija. Opažanje promjena u pokladnim običajima, 1868. godine, vodi u zabrinutost za starim redom i skladom, a na pitanje o razlozima i uzrocima tih promjena ["A što je tomu uzrok te je bielo postalo crnim?"], odgovor se nalazi u zamrloj narodnoj svijesti, u nacionalnoj ugroženosti: "Okolnosti vremena glede političke himbenosti, pa onda driem sviesti narodne, uzrok su tomu, što je tako a ne inako." Promjene nisu samo znak oslabljene narodne svijesti, nego one svojim postojanjem još više ugrožavaju tu svijest: "... mi, što se volimo, neznam komu za volju, vježbati i previjati u tudjem, nego li u svojem, što si tim očevidno krmjimo značaj narodnosti, kojoj pripadamo". Krug je zatvoren, a promjene se ukazuju kao znak "udesu": "Čudne u svijetu stvari. Kao da nas udes namjerava i u struci iste zabave proganjati. Za mladosti moje - prije 30 godina - plesaše podravski puk svoj narodni ples u obliku kola u takvom redu, skladu i pristojnosti, da je bila milina gledati ga, tj. ostali plesaoci i plesačice poplešivahu umjerenom na okolo, dočim je jedan par u sriedini plesao, i tako dalje po redu, a gledaj ih sad, kako izopačeno, reć bi: koliko dvojaka [parova], toliko vrtuljaka, svaki u svom kutu za sebe, kao da su se zavadili, a ne u skupnom savezu, a svaki pleše da se samo vrti, droca i skače, makar se i do nesviesti zavrtjelo u glavi." Ferdo Rusan, Poklade na ladanju. U Virju na koncu veljače. "Dragoljub. zabavan i poučan tjednik." 1868. Drugi tečaj. Zagreb. Urednik i nakladnik: Gjuragj Stj. Deželić, str. 173.

³ Stanko Vraz, Pěsme, pabirci, proza i pisma. Dela Stanka Vraza. Peti dio. Izdaje Matica Hrvatska. U Zagrebu. Tipografički zavod C. Albrechta 1877. Pismo Muršecu, 19.II 1841. str. 211.

bijaše po sve na narodnu, ali na Švabe bijaše dosta pogrde. Osobito bijaše jedna krabulja iz slame sa cilinderom na glavi i frakom klečeća sklopljenima rukama, a natezana od jedne strane za uho od Hrvata [a] od druge od Magjara. Poslije desetogodišnjeg teškog tereta odlahnu evo sada nešto Hrvatom uslied nekakvog patenta pa eto kako im će se sprdarit! Ali se bojim da svakako Švaba - i Hrvata i Magjara za kečku drži. Što bijaše kroz ono deset godina narodni duh ugnjetivan, s tim se je sada većma stao uzdzitati i nebrojeni prizori izlaze sada na ruglo, što su se koje kuda po biroih po inostranimi častnici s našimi ljudmi zbijali. Nu sve me je strah, da će nam ta sprdnja prisěsti; novac se sve više gubi iz zemlje, a taj patent štoli ono, što nam ga car izdade, neimamo nikakve povlaštice, buduć je carev duvan, sol, biljegi i novačenje kao i štibra; pa nismo ništa na boljem, do jedinoga jezika kojim se možemo i službeno služiti." [Ožujak 1862, Pribić].⁴

Izvravanje ruglu političke situacije ili političkog događaja predstavlja, u stvari, priznavanje stanja. Priznaje se, naime, da je "Švaba" glavni gospodar, upravo obrtanjem slike: slamnata krabulja kleči sa sklopljenim rukama - dok povijesna politička situacija pokazuje ono što krabulja izvrće - činjenicu da su hrvatski krajevi u ovisnom položaju. Dragojla Jarnević očitava realno stanje i svojim komentarom pokazuje da se ruglom samo priznaje ono što se izruguje: "pa nismo ništa na boljem". Izrugivanjem se ponovno uspostavlja poredak. Pokladno prikazivanje žena koje piju, pijanih "baba", predstavlja ustoličenje njihova podređena položaja u kući sve do danas; smisao rugalice u jednom slučaju komentira se natpisom: "Za žene je kuhača, a za muške je pijača."⁵

Sloboda izrugivanja vladajućih okolnosti u službi je priznavanja statusa quo, to je sloboda koja ponovno nudi ono čega se čovjek prividno oslobađa.

II

Od "Satira" M. A. Reljkovića [1762] i "Kućnika"⁶ [1796] Stjepana Reljkovića koji po karakteru štiva donosi vrstu kalendarskih savjeta: "shto svakoga miseca priko godine: u polju, u berdu, u baschi, oko marve i xivadi, oko kuche, i u kuchi chiniti, i kako zdravje razloxno uzderxati ima", mogu se u hrvatskim kalendarima osobito prve polovice 19. stoljeća pratiti pučke književne osude pokladnog veselja, pa se

⁴ Iz rukopisa "Dnevnika" Dragojle Jamević. Hrvatski školski muzej. Arhivska grada. O stavština Dragojle Jarnević. Zagreb.

⁵ Olga Supek, The Meaning of Carnival in Croatia, "Anthropological Quarterly. April 1983. Number 2. Volume 56. Washington."

⁶ Iz S. Reljkovićeve "Kućnika" donosi "Danica ilirska" u drugom broju 1837. godine stihove o veljači, ponjeklju imena i o lošim običajima:

"Veljači je od starine ime,
Dugo neću baviti se njime;
Što njom biva, kazat ću u oči:
Ovi mesec bivaju Poklade
S kojih mnogi i svašta dopade,
Pustivši se u rasipnost tare
Svoje zdravlje, kuću i domare:
Trošeć, našto od potrebe nije;
Kad nestane, tad uzdiše gdje je?
Dobri ljudi drugačie rade,

I razložno provode Poklade:
Sastanu se na ljubezne časti,
Jedan drugome slobodu povlasti,
Jest i piti koliko je dosta;
Da vrativ se ne promaši mosta;
Neoblače na sebe utvore,
Već provode mirni razgovore,
Po starinski med sobom veljaju,
Što od davna, il od skora znaju;
Otud, mislim, da Veljača posta,
Od imena nje nek bude dosta."

nastavljaju i u sedmom deceniju 19. stoljeća; u "Novom i starom Kalendaru slavnosko-osiečkom za prostu godinu 1863." uz: "Veljaču/Februarius" tiskani su slijedeći stihovi:

Veljača se sva oteže,
Ovelji se, neće brže.
Neće zemlju da otkrije,
Da se radi na njoj prie,
Već se bavi s' pokladama,
I s' pjanim budalama.

Pokazuje se da poklade ugrožavaju vrlinu marljivosti, pa se čini kao da veljača namjerno daje prednost "pjanim budalama". Na takvu "namjeru" kalendari reaguju također namjerno to jest - poučno zaštićujući "napadnutu" krepost; osuda ili savjet javlja se u zaštitnoj funkciji.

1868. godine "Novi i stari Kalendar slavnoski" [U Osiku] savjetuje uz mjesec veljaču da se ne izlazi iz kuće:

Sad kroz ovo zimsko vrieme
Zabavi se barem čime,
Moreš moliti i štiti
Ili rukom što raditi,
Neka samo van trkati,
To ti dobra neće dati.

Izaći iz kuće u veljači, znači biti izvrgnut opasnostima iskušenja protiv kojih pomaže najbolje marljivost [kućna radinost], molitva i čitanje.

Isti stav poučne osude poklada zastupa: "Obći zagrebački Kolendar" za 1846. godinu kad navodi "poslovcu", u stvari poučnu izreku, koja se do danas širi usmenim putem: "jedna naša poslovcica veli: da je hãrvatski seljak tri puta na godinu bedast: O Božiću, kada hoće sve vino da popije; o pokladah kada hoće sve meso da pojede; i o uzkãrsu [vuzmu] kad sam svojim bẽži."⁷

Ova izreka, kao i mnogi drugi kalendarski stihovi i tekstovi u prozi, proizlazi iz osuđujućeg stava pred ugroženom vrlinom; podrazumijeva se ako je čovjek triput godišnje "bedast" da je sve ostale dane u godini pametan, što predstavlja onu poticajnu, ohrabrujuću i obećavajuću stranu svake pouke. Pobjedom vrline u pučkom književnom štivu može se steći opipljiva ili neopipljiva nagrada, seljak na njivi nagrađen je tako da otkopa zlato ili čovjek dolazi do zdrave pameti što se izrijekom naglašava i obrazlaže u vezi s pokladama u kalendaru:

"Danicza zagrebechka ili Dnevnik za prozto leto 1845. Z - Tolnachnikom hisnem vszakoverztneh na haszen y prikratchenye vremena szlusechch. Vu Zagrebu, pritzkana vu Ferencza Suppan szlovotiszki" pod naslovom: "Szud nekojega Turchina od nasheh fashinzkeh veszely". Pouka je smještena u udaljenu i raskošnu pokladnu sredinu

⁷ "Obći zagrebački Kolendar za godinu 1846. S višjim dozvoljenjem izdan. Slavoljub Verbančić, učrednik: Lavoslav Župan, izdatelj. U Zagrebu, tiskom Franje Suppa-na, c.k. pov. knjigotiskara k knjigotãrãca." Članak: "XVI. Nẽkoje mane i nedostatci našega prostoga naroda, i naćin kako bi se mogle izrẽbiti i po tome materialno njegovo stanje popraviti." str. 89.

koja je i vremenski udaljena: "Vu letu 1656..." što treba samo potencirati zaključak i valjanost pouke. Čitatelju je predočena okrenuta slika svijeta, naglašava se slika kršćanskog svijeta u eksczesnom stanju pirog obilja. Slika se može ukazati kao okrenuta naglavačke osobito u očima bića iz posve drugačije sredine tj. u očima nekršćanina, Turčina koji dolazi u Pariz, dakle, ne u bilo koji mali grad nego u grad koji je pojam "varasha":

"On je vu taj lepi y zmoszni varash ravno onda ztigel, kad' bi noro fashinzko vreme bilo naztalo. Bali szû sze dersali, komedie igrade, theatri davali, gozpoda zhadyala, vszake verzti chaztniki y szlusbeniki vu kolo zebirali. Vu drustvu oveh je sze y on nahadyal. Musike szû szvirale, bande vudirale, vszakojachki pleszi pleszali, vszakojachke pesme popevale. On je vsze to chul y videl. Dimnyaki szû sze pushili, komeni szvetili, kuhinye po vszakojachkeh dobreh pripravah y izebraneh jeztvinah lepo dishale, ztoli redili, goschenya dersala. Oveh goscheny je bil on delnik. Y za radozt ovoga velikoga varasha josh bolye povekshati, y veszelye nyegoveh ztanovnikov nadichi, kak takaj za vekshi szmeh pri ovem na shale i lakardie jako nagnyenomu lyudztvu napraviti, neszû zfaleti y takvi, koji szu sze vszakojachki preopravili, y vszakojachki preobrazili, ter kakti maskare po vuliczah okolo hodali. Vsze to je ov tугyinecz dobro vu ochi pobral. Fashenk je sze z-gubichkom zdravlja, y kvarom kesze dovershil, divja halabuka je preztala, noro veszelye je sze dokonchalo - doshla je pepelnicza, y vszi szû ishli vu czirkvu, da sze opepelê. Ishel je z-nyimi takajshe y ov Turchin. Y kad bi bil videl, kaj sze nutri dela, da najmre Redovnik vszakomu poszeb pepel na glavu poszipava; pri kojem pepelenyu vszi szû sze kruto pobosno dersali, nesze mogel zdersati, da josche on dan nebi szvojemu priatelju vu Czarigrad na ov nachin bil pisal: 'Ztanovitu leta dobu, zvanu Karneval, Kerscheniki poztaneju nori. Za nekuliko pako tjednov, kad' vre to norozti vreme prejde, posziplje im Redovnik nekakav szivi prah na glavu, po chem oni szvoju perveshu zdravu pamet nazad zadobiju.' Kaj bi taj dobri Turchin rekel, da bi on ztoperv ono zdravju y postenyu jako skodlyivo nashe zkakanye y kalopiranye videl, koje pri nasz szad vu obichaju ztoji, y koje vre tulike je vumorilo, y vu cherni grob zapravilo?!"

U prvoj polovici 19. stoljeća to je najvjerojatnije prvi i jedini put da se upotrebljava sprega: "dobri Turchin", u pokladnom kontekstu Turčin gubi sve uobičajene u nas povijesne, osvajačke konotacije i pretvara se u stranca i turističkog promatrača kršćana; u kontekstu osude neumjerenih zabava, Turčin postaje "dobar" jer ne razumije eksczesno stanje u kojem se nalaze kršćani.

Na glavu izokrenuti svijet veselja, maškara, skakanja i "kalopyranja" koje ubija vrlinu i ljude gura u "cherni grob", vraća se nakon nekoliko tjedana ponovno "na noge", nalazi uspravni položaj i - izgubljenju zdravu pamet.

U kalendarima se osuđuje karnevalsko veselje ne samo zbog ugrožavanja poštenja i gospodarstva, zbog rasipnosti, nego i zbog ugrožavanja života čime se nastoji potencirati pouka, jer život bez vrline mora zorno završiti i prijetnjom tjelesne smrti. Kalendar prve polovice 19. stoljeća osim poukom i poučnom opomenom nastoje djelovati i prijetnjom smrti; prijetnja smrti javlja se ujedno i kao obećanje vječnog života onima koji se pokaju i prihvate post i molitvu.

1841. godine "Novouređeni ilirski Kalendar iliti Svetodanik" [Budim] donosi tekst pjesme čija se starost ogleda, u stvari, u prepiranju između poklada i korizme, između tijela i duše, prolaznog i vječnog života:

Pysma. Na trechi dan pokladah.

- A.a.a. Nestaje nam pokladah!
S'Bogom sada csashice
Nechе se pit zdravice.
- A.a.a. Vech nestaje pokladah.
- E.e.e. S'Bogom prazne flashice!
Prazno dno podignite
I naklon ucsinite!
- E.e.e. Vi prazne flashetine!
- I.i.i. S'Bogom sladki napitci!
Koji gerlo smakaste
Kad s' zdravicom skakaste,
- I.i.i. Sad sversheni napitci.
- O.o.o. Lykario, bukarо!
Ti sve tuxne veselish
I vesele s' njom lovish!
- O.o.o. S'Bogom sada Buklio!
- U.u.u. S'mirom ciko hujuju!
Korizma s' pribliхuje
Veselje zabranjuje.
- U.u.u. Dobro doshao pokoju!

Odgovor.

- A.a.a. Evo dojde korizma!
Mysto vinske kapljice
Valja tocsit suzice.
- A.a.a. Razpushtenih rad danah!
- E.e.e. Molit valja patrice
Vryme je za postiti,
Kajat se i moliti,
- E.e.e. U knjige il' patrice!
- I.i.i. Svake od nasladnosti
Gerlo valja sushiti
Trizno sada xiviti.
- I.i.i. Vryme bo je pokori.

- O.o.o. Sada bratjo postimo,
 Ponizna bo pokora
 Nebo svima otvora
 O.o.o. Svih' s' zalah ostavimo!
- U.u.u. Umert valja svakomu.
 Vryme je sad moliti
 I nebo zadobiti,
 U.u.u. Da budemo u njemu.

Redosljed strofa slijedi prema redosljedu vokala: a, e, i, o, u. Vokali na početku prvog i četvrtog stiha u svakoj strofi naglašavaju ritam četverca i predstavljaju polovicu sedmerca [4 + 3] u kojem su pisane i pučke nabožne pjesmice. Na početku stiha u vokalnom pripjevu, treći vokal je dug i zauzima prostor četverca. Nakon pripjeva, sedmerac se dijeli na 4+3, pa se tako s vokalnim pripjevom naglašava ritam četverca; u strofi iskazano ritamski, preteže četverac: 4, 4 + 3; 4 + 3; 4 + 3; 4, 4 + 3 .

Mjesec veljača je u kalendarima gotovo redovito popraćen pučkim književnim upozorenjima o zamkama koje prijete čovjekovu ovozemaljskom i onozemaljskom životu. U čestitki za Novu godinu u "Novouredjenom ilirskom Kalendaru iliti Svetodaniku" za 1840. godinu označena je veljača kao opasnost od grijeha prevare:

Csestitke

I. za novu godinu

U mysecu Sycsnju dobro csini,
 U Veljacsi nikog neprehini.
 U Oxujku ufaj se u Boga,
 Travanj slika nebud' serdca tvoga.
 Sve xivljenje tvoje Svibanj bilo.
 Lipanj prosho teb' ko ruxa milo.
 U Serpnju ti dobar csas sluxio
 Kolovoz te svim naobilio.
 Rujan rujnog vinca ti doneo,
 Listopad ti pada nedoveo,
 Studeni xivot tebi ugrijao
 A Prosinac svako dobro dao.

U veljači se, dakle, treba čuvati od grijeha prevare, dok se uz vremensku prevrtljivost travnja upozorava na nestalnost čovjekova srca; etimološko mišljenje očitava u imenu "listopad" opasnost od "pada" koji u pučkom književnom kontekstu ima značenje moralnog pada. Čestitka za Novu godinu poručuje: ako u siječnju činiš dobro, na kraju ćeš u prosincu dočekati dobro, jer dobra djela moraju biti i uvijek su nagrađena u pučkom književnom štivu. Veljača se pokazuje kao najopasniji mjesec u kojem ne treba varati druge da čovjek ne bi bio i sam prevaren.

"Novi i stari Kalendar slavonsko-osiečki za prostu godinu 1858. u Osieku. Tiskom Drag. Lehmana" na neizravan način prepire se s veljačom. Prvi dio prepiranja nije izrijekom donesen kao što je slučaj u navedenoj: "Pysmi. Na trechi dan pokladah," zato što se podrazumijeva, pa se uz mjesec "Veljaču/Februarius" govori o kajanju:

Tko se nigda rad nekaje,
A faliti nepristaje,
Dobra pako sveg nestaje,
Jer falinge ne poznaje,
A za dobro i nehaje.
Kaj se za zlo učinito,
Kaj za dobro propustito.

"Novi i stari Kalendar slavonski za prosto godishte 1839. Pritiskan u Ossiku" opominje uz veljaču i ožujak:

Veljacsa. Gorja jesu nasha dilla
Nego zima smerz nemilla
Pervo dobro ocsistimo.
Drugo sterpech podnosimo.

Oxujak. Posti, posti o csovicse
I k tebise smert primicse
Jer tko postit neche poste
Umert hoche u pakoste.

1829. godine "Novi i stari Kalendar slavonski" što ga je uređivao Adam Filipović Heldentalski za "Veljacsu/Februar" donosi poziv na oprez:

Marvu hrani i timari,
Daju koxar neokvari;
Vino csuvaj i rakiu,
Nedaj linci da popiu.

Svi savjeti i opomene uz mjesec veljaču upozoravaju na izvanredno stanje i pozivaju na mobilizaciju vrline pred nastupanjem pokladnog neprijatelja. Ludost, posljedica neumjerenog veselja, donosi samo nesreću:

Na poklade ne pametni
Na Uskersje on nesritni:
A na Uskêrs tko budali,
Na Duhove njeg' nexali. [1831]

Premda je u kalendarima objavljeno puno napitnica, vinskih pjesama, nalazimo isto tako često i napise protiv pijančevanja i protiv pijanih "baba". Gotovo u podjednakom omjeru zastupljene su vinske pjesme i pjesme i proza protiv konzumiranja vina.

Tiskanjem napitnica treba privući čitateljstvo, a tek tada moguće je djelovati poučno. Dopusnene su dvije čaše, dok se treća čaša proglašava uzrokom svih loših posljedica:

Vina perva csasha
 Zdravje nam donasha.
 Druga xalost vija
 I tugu odbija,
 I brigu umara
 Radostne nas stvara.
 Trecha uzrok daje
 Snage da nestaje.
 Pamet nam uzima,
 A ludost zacsima.
 S' nama svud vladati
 Bunu zamitati
 Josh nas i trovat. [1841]

Posebno se bespoštedno i oštro osuđuje pijanstvo u žena. Razlika između pijanih muškaraca i pijanih žena leži u činjenici što pijanstvo u žena ugrožava mnogo više društveni, patrijarhalni poredak negoli pijanstvo muškaraca, poredak u kojem je žena u podređenom položaju, pa je stupanj prekršaja mnogo ozbiljniji i za poredak opasniji što je prekršitelj iz podređenijeg sloja, time se ugrožava već spomenuto geslo nepromjenljivog poretka: "Za žene je kuhača, za muške je pijača."

U slavonskom kalendaru 1845. godine tiskana je pjesma: "Žena pjana" opsega 102 strofe. Pijana žena se uspoređuje s "basuljom", krmačom, koja se valja po blatu, dok se drugoj vrsti otpadnica od poretka, bludnici, u jednoj anegdoti, sudac obraća rječju: "Svinjo!". U kalendarima se oštro ocrtava svakodnevni društveni tretman žena, pa je u vezi s pokladnim veseljem i pjesma: "Bal i kinderbal" u kojoj su osuđene poklade, kićenje, mazanje lica, rastrošnost, nemoral. Pjesmu je napisao kao i ostale pjesme i tekstove u slavonskom kalendaru, Adam Filipović Heldentalski koji je izdavao kalendar "S' dopuštenjem starešinah". Međutim, ni kasnije, na primjer 1866. godine kalendar se sa svojom konzervativnom orijentacijom ne razlikuje od godišta što ih je uređivao svećenik.

"Novi i stari Kalendar slavonski" za 1866. godinu [U Osieku] donosi članak: "Pepeo na čistu sridu" pa je to štivo namijenjeno čitateljstvu u pokladnim i post-pokladnim danima za razmišljanje i opomenu koja je istodobno i prijetnja:

"Ali sveta mati Crkva čineći pristat ovaj običaj samo jedanput na čistu sridu u crkvi nas pepeleći poziva, da se spomenemo, daćemo umrti bili mi bogati ili siromašni, bili liepi ili ružni, bili stari ili mladi, da ćemo postat prah i pepeo, dase spomenemo, dasmo jednom ričjom nitko i ništa, i da se ni u čem neolimo."

Slijedeća rečenica daje čitateljstvu jasan i očigledan dokaz da je prašina jača od čovjeka, i to u realističnoj slici ovozemaljskog tadašnjeg cestovnog putovanja:

"A to bi imali činiti, kolikogod puta prah na putu ili pepeo na ognjištu vidimo; prah ionako jest jači od nas, jer kad putujemo, nemožemo mu zabraniti da nam nepada na glavu, u nos, u oči, u usta, u uši, i na našu hodiću, jer on kao prah k' prahu ide."

Realističnost prašnjavog putovanja također je u funkciji apstrahirane, poučne, više istine. Pouka prodire na sve strane u pučkom kalendarском štivu, na oči, uši i usta, pa

su poklade pažnje vrijedna opozicija koja omogućuje da se čitatelji podvrgnu intenzivnoj njezi poukom. Iako je pouka namijenjena svima podjednako, napad se usmjerava najčešće na žene. Može se iz tih napada ustvrditi da se žene neprekidno opiru podređenom položaju pa su sve do suvremenih pokladnih šala stalna meta napada u kojima se ne traže birani izrazi ne samo zato što su u pitanju poklade nego i zato što je u pitanju podređeni i nikad pokoreni društveni sloj. Početkom 20. stoljeća u stihovima što ih donosi Milan Lang iz Samobora javljaju se u žena "masni gupčeci"⁸ kao znak novog, razmaženog vremena kojemu se na početku pjesme suprotstavljaju "dobra" stara vremena:

1. Dok je bila stara klaka,
Nije bila frajla svaka
Tvrde ruke sve od rada
Nosila je svaka mlada.
Sada pako sve jednako,
Da se živi naopako.

6. Šad je došlo sve po modi,
Što nam život na zlo vodi.
Naše mile krasotice
Na glavi nose kapice,
Pak još bele rupčece
I dobro masne gupčece.

Pokazuje se kao i u kalendarskom štivu da su "dobra" vremena bila ona u kojima su žene radile ne izlazeći iz kuće i još k tome da su bile dobre one žene koje se nisu međusobno posjećivale: "Koju Xenu mloge xene pohode, ona malo posluje." [Priricsjah za kuchanstvo].⁹

Poklade su bile prilika da se napadnu "novi običaji" i "nova moda", sve što odudara i ugrožava rad i red. Tako u napadima izbijaju u prvi plan modni detalji, šeširi, vrpce i plesovi, koji na drugi način i ne bi bili spominjani i književno sačuvani; spominje se npr. šešir "Florentiner" kao očit znak na putu koji vodi u propast:

Njoj mux mora makar ljut Florentiner kupit hut
I shal skupi s'persteni mora kupit mux xeni.¹⁰

Adam Filipović Heldentalski u pjesmi: "Bal i kinderbal" osuđuje ne samo pokladne balove za žene nego i novu opasnost za djecu: "kinderbal", pa predlaže da se djeci zabrani druženje s onom djecom koju roditelji vode na "kinderbal":

⁸ Milan Lang, Samobor. Narodni život i običaji. [Nastavak], ZNŽO, knj. 18/2, Zagreb 1913, str. 369. Pjesma: "Stari i novi život. Složio Josip Kompare za pokladne šale."

⁹ "Novi I Stari Kalendar Slavonski Za Pristupno Godishte 1840. Na korist i zabavu Slavonacah sloxi A.Ph. od H.P. u G. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca."

¹⁰ "Novi I Stari Kalendar Slavonski Za Prosto Godishte 1842. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca." Stihovi iz pjesme: "Bal i kinderbal".

Radi toga zborishe, dicu csuvat josh vishe,
 S'onom dicom nedati nikud od sad hodati,
 Koju Otcu pustjaju, da kojekud hodaju,
 Daje ona nekvare, nek brez griha ostare,
 Da od bala nikada negovore od sada,
 Nit dopustit mushkima shalitise s'xenskima,
 Vech nek ucse poso svoj, da zaslade seb' pokoj.

Preporučuje se potpuna ozbiljnost; šale su izvor nemorala, pa izdavač kalendara i autor pjesme poziva na zabranu šala između muškaraca i žena, jer je lako zamisliti povod za nastanak zabrane, naime, lascivnost pokladnih šala. Na jednom mjestu izrijekom se kaže da na balovima djevojka može postati "bludnica", dok su udate žene nakon plesa preko dana lijene i pospane:

Koja pako igrat zna, njesu ocsi pune sna
 Ob dan drima mercina, kano lina kljusina.

Poznato je da je autor, Adam Filipović Heldentalski, koji je tako oštro osuđivao pokladne zabave i veselja, živio gotovo isposničkim životom, da je volio djecu ali ne i žene i da ni jedna nije imala pristup da mu pospremi sobu u kojoj je ležao na goloj dasci.¹¹

Pisao je stihove protiv svih slabosti i poroka: lakomosti, lažljivosti, rasipnosti, kićenja, ruspunosti, oholosti. Imajući u vidu sve što je objavio tokom niza godina u slavonskom kalendaru [od 1822. do 1851. godine] njegovo proklinjanje pokladnih običaja i veselja predstavlja najoštriju osudu koju je pučko književno štivo u 19. stoljeću moglo predočiti svom čitateljstvu emitirajući poziv na spas svima koji su se zatekli na putu pokladne propasti:

O proklete poklade! tko vas nami dodah?
 U paklute postale, a namiste dopale.
 ...
 O proklete poklade! mlogi zbog vas propade,
 Samo Birti dobishe, jervam kesu robishe:
 Birtu nekje vash novac, a vash prazan jest lonac.

Sredinom 19. stoljeća Fran Kurelac je među Gradišćanskim Hrvatima zabilježio stihove za koje se može pretpostaviti da su bili tiskani odnosno da su se širili pisanim, rukopisnim putem, kao i mnoge druge pjesme u rukopisnim pjesmaricama:

Lipa moja čista sreda.
 Kako mi je došla vreda!
 Lipi moji svitli groši,
 Ke sam trošil va varoši
 Po varoši s tovaruši.
 Groši su se potrošili,
 Tovarushi razdružili. [Veliki Borištof][vreda - brzo]

¹¹ Vladoje Dukat, Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskog, Rad, JAZU, knj. 203, Zagreb 1914.

I pjesma nastala među Gradišćanskim Hrvatima u istom razdoblju kada i razmatrano kalendarsko štivo u matičnoj zemlji, reagira na poklade poučno kao na priliku za rastronost, pa se pokazuje da je veselje isprazno i porazno po čovjeka jer se s gubitkom novca gube i prijatelji. Kurelac je zabilježio u Marofu i varijantu ove pjesme o upravo proporcionalnoj vezi između novca i prijateljstva.¹²

Adam Filipović Heldentalski u: "Balu i kinderbalu" donosi i etimološko objašnjenje značenja i smisla riječi "poklade":¹³

Shotoche rechi poklade? nego csovik pol klade
Jerse csovik opie, i vertoglav dobie,
Tada lexi ko klada i iz sebe poklada
I poklade kazuje, jilo, pitje kad bljuje¹⁴

Pažnja je usmjerena isključivo na ekscitirane i negativne strane pokladnih dana i veselja. Sve do danas u izvještajima o karnevalskim danima i zabavama zadržala se poučna tendencija. Kada TV novosti donose snimke s ulica Rio de Janeira s maštovitim maskama i južnjački temperamentnim plesovima, glas spikera često javlja o broju žrtava koje su životom platile karnevalsku gužvu i raspojasanost, iznosi i broj onih koji su zatražili liječničku pomoć, a upozorava se i na velike troškove za organizaciju masovnog karnevalskog veselja. Takav izvještaj uz šaroliku sliku ima zadatak da naglasi pouku kao i veličinu i masovnost karnevalskog veselja. Na isti se način odmjeravaju dimenzije veselih i tužnih proslava i manifestacija; ljudi pripovijedaju o broju sudionika u sprovodu, o broju automobila kojima je pokojnik ispraćen do groblja, a kod masovnih procesija uz pogreb izvještava se o broju onih koji su padali u nesvijest ili su imali srčane tegobe.

Pučki pjesnik Adam Filipović Heldentalski čiji su stihovi bili omiljeni i širili se usmenim putem, osim što je htio zaštititi djecu od pokladnih zabava, htio je zaštititi društvo i gospodarstvo od žena koje trče za zabavama i moralnom propašću:

Shena u Velt tonela i krih mushu prinela
Regel valja sa shena, pakje onda poshtena.
Pusti shena hodati i erlabnis igrati,
Toche Virtschaft u natrag sve raspiti Shena Frag.

Samo iz brige za moralno zdravlje društva i za gospodarstvo pojavljuje se u pučkoj poučnoj pjesmi i ime plesa koji se plesao na balovima:

"Pusti shena hodati i erlabnis igrati "

¹² Fran Kurelac, Jačke ili narodne pësme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunjskoj, mošonjskoj i želéznoj na Ugrih. Skupio Fran Kurelac starinom Ogulinac a rodoin iz Bruvna u Krbavi. Zagreb. Slovi Dragutina Albrechta. 1871. Stihovi iz Velikog Borištota br.551, str.240. Varijanta iz Marofa br.543, str.239.

¹³ Nikola Batušić, O kalendaru, "Prolog" br. 53-54/1982. O etimologiji kao mogućem savezniku, str. 21.

¹⁴ Vidi bilješku br. 10.

Prema tome, erlabnis tj. Erlaubnis ime je plesa i jednog od pokladnih iskušenja sredinom 19. stoljeća; "erlabnis" je žene, a time i društvo, odvodio plesnim korakom u propast.

Adam Filipović Heldentalski, kao i suvremene TV vijesti, obraća pažnju na zdravstveno stanje onih koji sudjeluju u pokladnim zabavama:

Ionako ljudi bal, vodi xene u shpital

...

Mloge kada ustashe, glavu svoju svezashe,
A gdi koje kashljash e i prah na van bacashe.

Pjesma "Bal i kinderbal" napisana je u formi razgovora što ga vode razne vrste ptica, poput "Razgovora priprostog" [Osijek 1822.] što ga je Adam Filipović Heldentalski napisao u slavu Božjeg vrta u kojem razgovara vrtlar s povrćem, a iz naslova se već može zaključiti da predstavlja svojevrsni "ekvivalent" Kačićevu "Razgovoru ugodnom".

U slavonskom kalendaru Adam Filipović Heldentalski objavljuje tekstove u prozi sastavljene po uzoru na pokladne testamente, kako bi poučio i izvrgao ruglu ljudske mane i poroke: psovače, ohole, svadljive, nerazumne, bludne, proždrljive itd.

Iz nama suvremenih svakodnevnih razgovora izgubila se riječ "oholost" i "ohol", riječ se više ne susreće ni u popularnim tekstovima kršćanskog tiska. Izvršena je, naime, sekularizacija morala koji je ranije bio isključivo u djelokrugu brige crkvenih ljudi. Istisnuta i preživjela riječ "oholost" dobila je suvremenu zamjenu u pojmu "prepotentnosti" koji se ne vezuje uz društveni, klasni status pojedinca; čovjek, naime, može biti "prepotentan" i siromašan, oskudnih sredstava za život, dok se u 19. stoljeću "oholost" vezuje uz bogatstvo i društveni položaj, pa se u jednom kalendaru među najbrojnijim "rugutama" svijeta navodi kao ruglo: siromah koji je ohol, što će reći da siromašnom nedostaje materijalno pokriće za porok "oholosti". Demokratizacija društva i sekularizacija morala, iako sporog procesa, odražava se na leksičkom planu, pa je i "pravo" na porok i na karakterne nedostatke potencijalno pravo svakog čovjeka.

1829. godine Adam Filipović Heldentalski objavljuje u kalendaru "Testament basulja jednoga" [basulj - vrsta svinje]; na kraju se navode svjedoci, gazda i poglavica: "Tava gvozdenich svidok; Raxanj Liskovich svidok; Majuran Mirislich svidok; Basulj kljovash Gazda; Smerdo Bilolukovich svidok; Biber Cervenolukich svidok; Svinjar kobasicсарovich Poglavica." U: "Testamentu" je naznačeno da je pisan "dvanaesti dan mesojedije zimske" što upućuje na pokladno porijeklo i namijenu teksta:

"krezubima ali lakomim babama moje zube; sramoricsnima moj jezik, a dicit ostavljam miur. Shugavcima dajem papke, a igrasima goline; gluhacima koji recse svaka da csuju, poklanjam ushi, oholima, da tako u zemlju kano ja gledaju, dajem ocsi; nerazumnima mozak poklanjam, a vixlastima gubicu; dobrom gazdi shunku, a vitrenjacima rep; svadljivcima glavu, a bludnima bubreg; proxderlcima criva, a gladnima xeludac; gudio nemirnoj xeni, a tanju vunu divojkama kushtravima. Kadame veche gazda rasiche, hochu da budem lipo u svaka usta zakopan."¹⁵

¹⁵ Novi I Stari Kalendar Slavonski Za Prosto Godishte 1829. Na Korist i zabavu Slavonacah sloxi A.Ph.H.S.D.M.O.I. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku Slovima privileg. Knjigotisca."

Slijedeće godine [1830] donosi A. Filipović Heldentalski u svom kalendaru: "Testament jedne bake", zatim [1836] "Testament tralje macske" i "Testament Sirchetnice" [1839].

Može se pretpostaviti da je "testamente" objavljivao po uzoru na njemačke kalendare kao i šaljive "Novine iz Svracsiluka" od 1832. do 1839. godišta slavonskog kalendara. U "Novinama iz Svracsiluka" tiskane su šaljive vijesti u kojima je u poučne svrhe naopako okrenuta slika male varoši onako kao što se slični opisi donose u vrijeme poklada:

"dase varoshka shuma nearra zaludu, niko odsele shtap neka nenosi; a svaki gazda psima neka zube izvadi, da nikoga neujidu, kadase nemoxe nitko braniti" [1832].¹⁶

Šaljive novine i "oglas" predstavljaju oblik pučke književne djelatnosti kakav je dolazio do izražaja osobito u dane poklada. Sredinom 19. stoljeća u Njemačkoj su registrirane šaljive novine izdavane u vrijeme poklada: "Narrenzeitung" [1842. i 1843.],¹⁷ pa se može pretpostaviti da se ovaj rado čitani oblik prenosio i usmenim putem. Očito je da se pučka književna djelatnost A. Filipovića Heldentalskog odvijala po uzoru na njemačke kalendare, ali bila je također i rezultat dobrog sluha za književne potrebe sredine kojoj se obraćao svojim slavonskim kalendarom. U "oglasu" "Na prodaju" [1831.] kao i u oglasu - tjeratici: "Opisanje dobre xene, kojaje pervo deset godina pobigla" [1831], i u ostalim stihovanim i proznim tekstovima žene su meta napada i izvrgavanja ruglu: "3. Prodavatchese stid xenski na centu, razumiese kano i vino, shtoje mladje, toje jefinie." [Na prodaju].

I danas se u pokladnim šaljivim novinama javljaju "oglas", u nas kao i u njemačkim šaljivim novinama "Annonce" specifična forma izrugivanja kojoj valja pribrojiti i "osmrtnice" kakva je na primjer objavljena u listu "Sraka. Neškodljivo-bodljivi, karnevalsko-šaljivi ilustrirani godišnjak" 1966. godine:

"U najdubljoj žalosti javljamo svim prijateljima i znancima žalosnu vijest, da je u cvijetu mladosti od posljedica privredne reforme okrijepljen preslabim osobnim dohocima blago u društvenim kretanjima preminuo naš dragi i dobri nikad neprežaljeni STANDARD ZADOVOLJIĆ. Pogreb milog nam pokojnika obavit će se na dan poskupljenja na groblju unutarnjih rezervi u društvenoj stvarnosti. Sv. misa zadušnica služit će se na dan ekonomske integracije u crkvi sv. Deficita. Molimo za tihu sućut! Ožalošćeni: Do sada na račun drugih živeći."¹⁹

¹⁶ Novi I Stari Kalendar Slavonski za Pristupno Godishte 1832. Na Korist i zabavu Slavonacah sloxi A.Ph. od H.S.D.M.O.I. S'dopushtenjem Stareshinah Prtiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca."

¹⁷ Martin Scharfe, Rügebrauche, u zborniku: "Dörfliche Fasnacht zwischen Neckar und Bodensee. Beiträge des Tübinger Arbeitskreises für Fasnachtsforschung. Tübinger Vereinigung für Volkskunde E.V. Tübingen Schloss 1966. Volksleben, 12. Band, str 216, bilješka 418.

¹⁸ Martin Scharfe, navedeno djelo, str. 217. "Die Annonce spielt auch in den heutigen Narrenzeitungen eine wichtige Rolle, sei es als fingierte Annonce, die eine spezifische Form der Rüge sein kann, sei es als Inserat einer Firma, das sich dann allerdings fast immer dem besondern Ton des Narrenblattes anzupassen weiss deshalb sehr häufig gereimt ist." ["Oglas ima važnu ulogu i u današnjim šaljivim pokladnim novinama, bilo kao prividni oglas, što može biti specifičan oblik izrugivanja, bilo kao oglas nekog poduzeća, pa tada odgovara gotovo uvijek posebnom tonu šaljivog lista i stoga je najčešće rimovan."]

¹⁹ "Sraka. Neškodljivo-bodljivi, karnevalsko-šaljivi ilustrirani godišnjak. 1966." Izdaje: Turističko društvo. Samobor.

Uz "osmrtnice" u pokladnim se danima javlja i pučki književni oblik šaljivih molitvi koje sve do naših dana kruže u rukopisu, tj. natipkane i fotokopirane. Tako se u pokladnim šaljivim novinama može susresti "Oče naš" kao molitva vinu, a sve do danas šire se slični "Oče naši" npr.: "Oče naš Radnički savjete koji si glava u poduzeću, poštovana neka bude volja tvoja kako pri raspodjeli osobnih dohodaka tako i kod nagrađivanja."²⁰

U Arhivu Hrvatske čuva se tiskana šaljiva "osmrtnica" Khuenu Hédervaryju i u rukopisu: "Oče naš banu Hedervariju".²¹

"Oče naš, Karlek naš, koji jesi na Markovom trgu, zlatno ime Tvoje dodji vječno banstvo Tvoje, budi zapovjed Tvoja, kako u Pešti tako i u Zagrebu. Dnevnicke naše svakdanje, daj nam danas i oprosti nam prijašnje grijeha, kao što i mi zaboravismo već na nje. Neuvedi nas u opoziciju, nego nas izbavi od sjedinjenih, Mehet!".

U "oglasima", "osmrtnicama" i "očenašima" društveni se poredak ne dovodi u pitanje, priznaju se zatečeni odnosi u društvu: šale kao i drugi oblici pokladnih izrugivanja vode pouci, a ne i promjeni.

Adam Filipović Heldentalški pisao je protiv pokladnih neumjerenosti, ali da bi pouka stigla do onih koji podliježu lošim posljedicama pokladnog ekscesa, pučki se autor i uređivač kalendara poslužio pučkim književnim oblicima: novine, testamenti, oglasi, osmrtnice i nedvosmisleni privlačni naslovi pjesama kao: "Bal i kinderbal" karakteristični upravo za pokladne dane. Može se reći da je nastojao djelovati ne samo s poukom protiv poklada nego i s pokladama protiv poklada. Obraćao se opismenjenom sloju varoškog stanovništva, a ne "prostom narodu" kako je pisao Vladoje Dukat: "Filipoviću je u kalendaru glavna svrha: pouka prostog naroda u kršćanskom smislu, pa toj su svrši primjenjeni i prilagođeni svi članci."²² Pod pojam "prostog naroda" sredinom 19. stoljeća ne mogu se podvesti balovi i kinderbalovi, pismenost, Florentinershešir, "kalopiranje", "erlabnis" itd. Očito je da se pouka, koja se u 19. stoljeću i ne može odijeliti od kršćanske pouke,²³ bila namijenjena tankom sloju opismenjenog stanovništva u malim slavonskim varošima.

²⁰ Fotokopirani tekst "Očenaša" iz "Elektroprojekta" predala je u Zavod za istraživanje folkloru Mirena Pavlović zajedno s ostalim tekstovima pučkih književnih tvorbi [osmrtnice šaljive, parodije itd.] koje su rado čitane u poduzećima i ustanovama.

²¹ "Oče naš banu Hedervariju", Arhiv Hrvatske, Zagreb, Msc. 500.

²² Vladoje Dukat, navedeno djelo, str. 98.

²³ Nedjeljivost svjetovne od nabožne pouke u 19. stoljeću, naglašava se izriječkom u kalendar-skom štivu: "Sve spada na cerkveni nauk, što se god ma kojim načinom proteže na popravlanje budi duševnoga budi tēlovnoga stanja čovēka. Vēra Isukarsta nalaže po primēru našega spasitelja skarbiti se za tēlovno i duhovno dobro bližnjega, koi zapusti činiti jedno. ali drugo nije izpunio dužnost svoju." "Obći zagrebački Kolendar za godinu 1846." str. 106.